

“Skogsrået en utrotningshotad art”

Av Olle Forshed
Jägmästarkurs 94/99

Efter en hård dag i skogen vid milan fick kolaren äntligen gå in i kojans för att vila. Det började skymma utanför kojans, men inne spred sig värmen ifrån elden. Varmt och skönt hade han det men dock ensamt. Hela sommaren hade han jobbat vid milan för att kunna försörja familjen sin. Först framåt hösten skulle han återvända hem till barn och fru. Medans han satt där och kurade skymning och sånär slumrade till knackade det plötsligt på dörren. Han ryckte till och ropade "Kom in!". Dörren öppnades och en gestalt klev in i den dunkla kojans. Elden i mitten av kojans höll på och slockna så kolaren kunde inte se vem det var. Han lade ett vedträ på glöden som flammade upp. Ifrån eldens lågor såg han henne, en fantastiskt vacker kvinna. Kolaren blev givetvis glad att en så förtjusande kvinna kom och hälsade på. Säkert trodde han att han drömde men sa ändå, mest på kul, "Varsågod och kom närmare, sätt dig bredvid mig så ska nog elden och jag kunna värma dig". Utan att blinka gick hon fram till kolaren och drog ner honom på britsen. Kolaren som såg att hon på närmare håll var ännu mer vacker än borta vid dörren gav efter. Kvinnan var inte av den blyga sorten utan de höll på med älskog hela natten.

Morgonen därpå var kolaren så förälskad i sin nya bekantskap så han bad henne stanna hos honom vid milan. Hon sa att visst kunde hon det bara han gjorde en sak för henne. "Vad då?" undrade kolaren. "Jag stannar gärna här hos dig vid milan och vi kommer att bli lyckliga, bara du varje gång du har varit borta tar den här yxan" Hon sträckte över en stor och grann yxa. "Med den slår du i ett träd tre gånger, så att jag hör, innan du kommer ner hit till milan." "Ja visst" sa kolaren. "Om du inte gör det kommer vi att bli evigt olyckliga".

Livet fortsatte och hösten närmade sig. Kolaren begav sig hem till fru och barn för att nästa vår åter bege sig till skogs. Han slog tre gånger med yxan i en stor tall när han närmade sig kolarkojans. När han kom fram stog hon där lika förtrollande vacker som förra året. Men hon var inte ensam den här gången utan höll ett litet barn i handen. Sommaren förflöt lika bra som året innan. Och vid hösten lämnade han kvinnan och barnet för att bege sig till de sina. Åren gick och varje vår begav han sig åter till skogs och varje gång slog han med den stora yxan i ett träd tre gånger och varje gång var där ett nytt litet barn. Men så ett år glömde han att slå med yxan i trädet. När han närmade sig kojans såg han till sin fasa att en ful och krum gammal käring stod och rörde om i en gryta. Med den långa och krokiga näsan rörde hon om i glöden. Då förstod kolaren att han blivit käresta med skogarået. Han sprang tillbaka till byn utan att skogarået fick syn på honom. Han bad prästen om hjälp. Han gav honom då rådet att vänta tills vintern. När vintern sedan kommit skulle han ta med sig skogarået och alla barnen i en släde. Han skulle ta med dem på tur ut på sjön. Där skulle det säkert komma vargar och när han såg vargarna skulle han hoppa upp på hästen och sparka loss släden och sedan rida hem utan att titta tillbaka.

Kolaren gick sedan tillbaka till skogs, han slog tre gånger med yxan i trädet och gick sedan ner till skogarået och ungarna. Hon var nu lika vacker som alltid. Sommaren gick och kolaren sa vid slutet av sommaren att han skulle komma ut och hälsa på henne vid juletid. Hon blev glad och tackade honom. Sagt och gjort så kom han ut vid juletid. Han hade nu med sig häst och släde. "Hoppa upp så tar vi oss en tur". Rået och ungarna hoppade upp i släden och iväg de for igenom skogen och ut på sjön. Väl därute såg de vargar med lysande ögon. "Nu!" tänkte kolaren och hoppade upp på hästen och sparkade loss släden. Han satte av i sporrsträck över isen. Skogarået ropade och bad om att han skulle komma tillbaka. "Ta åtminstone med dig vårt yngsta barn Snorvipa." ropade hon efter honom. Men kolaren varken lyssnade eller tittade tillbaka på dem han lämnat utan red så fort han kunde hem. Kvar på isen blev sedan skogarået och hennes barn. Där kom så vargarna och slukade dem allihop.

Ja, många och hemska är historierna om skogsrå. Alla har vi säkert hört någon historia berättats. Många är också de som någon gång faktiskt har stött på skogsrådet. Det finns hundratals av vittnesskildringar om hur de har pratat med eller bara sett henne. Med hjälp av bl. a. de skildringarna ska jag försöka reda ut vad hon är för någon och vad hon kan ha betytt, och betyder för oss.

Vem är skogsrådet egentligen?

Vem är hon egentligen? Ordet skogsrå kommer ifrån dels skog och dels rå som betyder "de som råda över". I fornnordiskan används ordet råu om gudarna. Hon är alltså den varelse som råder i skogen och över djuren. (Nordisk familjebok 1916)

Hon har många utseenden. Det varierar från landsdel till landsdel. I södra Sverige är den vanligaste uppfattningen att hon är en väldigt grann kvinna ofta naken med långt hår. Män blir genast förälskade i henne. Dock ser man när hon vänder på sig att hennes rygg är ihålig. En annan uppfattning är att ryggen är rutten eller liknar en murken stubbe. Hennes bröst är ofta väldigt stora, så att hon kan slänga dom över sina axlar när hon springer. Lite längre norrut i Närke, Värmland och Dalarna verkar hennes ihåliga rygg försvinna och hon bär ofta svans. Hon är fortfarande väldigt vacker. I Dalarna brukar hon även ha grönt långt hår. Längre norrut är det ovanligare med skogsrå av kvinnligt kön utan de brukar oftare vara män. (Habre 1950, Schön 1986, Tillhagen 1985, Swahn 1989, Granberg 1935, Gagner 1918)

Överhuvudtaget så är observationerna och kontakterna med skogsrå få ifrån Norrland. Flest är de i de delar av Sverige där skogsbruk länge har förekommit. Speciellt där det förekommit mycket kolning och jakt t.ex. i Värmland, Dalarna, Småland och Närke.

Kärt barn har många namn.

Hennes namn varierar lika mycket som hennes utseende om inte mer. Det vanligaste är såklart Skogsrå men Skogfrun, Skogssnuva är nästan lika vanliga. I Södra Sverige är det de tre namnen som är vanligast men i Småland används också Lövjerskan. I Dalarna hette hon ofta Randa, Råhanda och liknande namn. I Närke och i Bergslagen var också Randa, Råhanda m.fl. vanliga, ett annat vanligt namn i de trakterna var Tallemaja. Lokala namn på skogsrådet var också väldigt vanliga. (Habre 1950, Schön 1986, Tillhagen 1985, Swahn 1989, Granberg 1935, Gagner 1918)

Rået i samhället

Skogsrådet har kanske inte så stor betydelse för människor idag men förr när man verkligen trodde på henne var hon betydelsefull. Så sent som på 1700-talet blev folk dömda för att de hade haft med skogsrådet att göra. I Vättele härad, Västergötland 1691 dömdes en 22-årig dräng till döden genom halshuggning för att ha haft "olovlig beblandelse" med ett skogsrå (Swahn 1989). 1737 höll Halmstads härads tingsrätt ett förhör med drängen Anders Månsson. I protokollet som finns bevarat säger Anders Månsson att han har haft och göra med en "qwinnos Pehrsohn". Han berättar att han har haft umgänge med henne. Det som gör protokollet intressant är hur Tingsrätten behandlar frågan. Förhørsledaren verkar verkligen tro att det kan vara ett skogsrå och pressar Anders Månsson med frågor som, om han förut hade hört talas om skogsrå eller dylikt. Hur det sedan gick för Anders Månsson är dock okänt (Schön 1986).

Skogsrået i andra länder

Skogsrået finns inte bara i Sverige utan är rikt förekommande runt om i världen. I Norden förekommer hon eller han ofta. Skogsrån är inte alltid kvinnor. I Finland är skogsrået nästan alltid en man under namnet Mielikki (Gagner 1918). Rået är även av manligt kön i Norrland och i samekulturen. Även i Ryssland är det oftast manliga rån, där kallas de Ljeschi. I Norge finns huldran som har en mycket liknande historia som skogsrået. På kontinenten är det mera sparsamt med skogsrån. En lustig och intressant historia är när jägmästare Eric Lundqvist under en resa till Indonesien mötte en man som betedde sig mycket underligt. En malajisk kronojägare förklarade för Eric L. att mannen blivit drabbad av "Pontianak". Det är vacker kvinna med långt hår. Hon fick alla män att bli kära i henne. Så förälskade i henne att de sov med henne och därefter inte kunde glömma henne. Det visade sig att liknande historier fanns på många plaser runt om Indonesien. Bland annat på Bali där hon för övrigt också hade ett hål i ryggen. Alltså väldigt lik vårt eget skogsrå (Lundqvist 1976).

Vem får kontakt?

Vilka är då de som kommer i kontakt med skogsrån? Som jag nämnt tidigare sker de flesta kontakterna med rån i skogslän där det sedan länge har kolats eller huggits i skogen. Det finns också många möten mellan jägare och skogsrå. När det gäller möten dem emellan är det sällan av erotisk art utan oftare att rået kunde ge jaktlycka eller inte jaktlycka. Det gällde att hålla sig väl med skogsrået och inte på något sätt förolämpa henne (Tillhagen 1985). Gjorde man det kunde det gå illa precis som för Elias Persson i Gäddsjötorp, Närke. "Han var den styvaste skytten i Skarshult. Ingen visste som han djurens vägar och tillhåll i skogen. Och djuren kunde han locka fram på gårdsplanen, om det behövdes. Det fattades aldrig kött hos Elias. Men en dag råkade han skjuta på en älg, som var sadlad. Det var skogaråas älg, och det blev naturligtvis bom. Sen jagade han aldrig mer. Men en kväll gick han ut till en hölada i skogen och sköt sig" (Habre 1950).

En annan historia är ifrån Kvistbro utanför Örebro. Den berättar om: "en farfar som mötte skogaråa en gång, när han var ute och jagade. Farfar siktade på henne, och då sa hon: "Skjuter du, så ska jag ta flintan ifrån dig". "Det gör ingenting, för jag har en flinta till" svarade farfar. Och han la an och sköt, men hon stod framför honom i alla fall och hade inte blivit träffad. "Det ska du inte ha gjort för inte", sa hon till farfar. Han blev också så sjuk efteråt, så han knappt orkade gå hem (Habre 1950).

Många gånger kunde man också få en väldigt bra jaktlycka om man hade det bra ställt med skogsråna. Det hände ofta att Skogsråna gav sig in till staden, och när det skulle bli stadsbesök var hon tvungen att binda upp svansen. Många är historierna om att någon dräng eller bonde har sett svansen sticka ut under kjolen. En del har klantat till det och avslöjat henne. Men en del drängar har på ett finare sätt talat om för henne hur det ligger till. Som t.ex. en ung bonde i Växjö som såg svansen sticka ut och lutade sig fram till rået och viskade "Mamsellen lilla, akta släpet så att ingen trampar på det". Hon som på en gång förstod vad det var fråga om fällde genast upp svansen och svarade "Detta skall du inte ha gjort för intet" Efter det svaret behövde bonden aldrig mer gå ut i skogen för att jaga utan djuren kom hem till hans gård så att han kunde skjuta dom från farstubron (Swahn 1989).

Skogsfrun tyckte inte heller om att man jagade djur när man var smutsig. Hon kunde plötsligt hejda en jägare när han precis skulle skjuta en älg eller en tjäder. "Icke tvättänder, icke kammander, han skjuter inte min oxe" (Swahn 1989). Det som många historier då berättar att man gjorde för att snabbt tvätta sig var att man tvättade sig i sitt

eget urin. En historia ifrån Värmland berättar om denna märkliga tvätt. ”En jägare gick ut en morgon och råkade på skogsrån. Hon hade något djur med sig, och detta blev rädd för skytten. ”Otvättad och omättad gör oss ingen skada!” tröstade då rået sitt djur. Då pissade jägaren i sin egen sko, tvättade sig därmed samt drack av vad som var kvar i skon. Så sköt han, och djuret föll (Tillhagen 1985).

Kolarna och rået.

Men de som nog ändå mest har kommit i kontakt med skogsråna är nog ändå kolare och tjärbrännare. De vistades ju ute hela sommrarna ofta ensamma, precis som i den inledande sagan. Skogsråna måste ha funnit kolare och skogshuggare väldigt attraherande. Det är de som har haft de flesta sexuella upplevelserna med henne. Med kolarna har hon haft det gott ställt eller snarare de har haft det gott ställt med henne. Ofta hjälpte hon kolarna med att vakta milan. De flesta historierna om skogsrån handlar om hur de kommer och knackar på kojddörren för att väcka kolaren så att han kan gå ut och släcka en brinnande mila. En bonde ifrån Hidingsta berättade 1932 för E. Lagergren: ”Dä sär te (säger till) ve milera, om en håller säj sams med skogaråa. Far låg och kolade i Hidinge socken åt bönderna i Svensboa by, å han hadde en sju miler åt gången där på skogen. Då dä vart någe fel på når mila så knacka ho på döra, å om han då inte gick strax, så rök ho dän döra. Å eblann såg han na där i skogen å ho va inte ful å håret på na fick hänga hur som hälst, å långt va dä, å svart, å ho va mörkskinnad i ansiktet å stor å lång å rak.”(Habre 1950).

En del kolare var dock besvärde av hennes ständiga besök, En historia som förekommer i många varianter är den om kolaren som lurar skogsrået till att bränna sig själv. Ifrån Edsbergs härad kommer denna variant. ”Det var en gång en kolare som var mycket besvärad av en skogarå som varje kväll kom in i kolkojan. Hon brukade fråga efter hans namn, men han svarade henne aldrig. Då frågade kolaren en annan kolare vad han skulle göra. ”Jo”, svarade den gamle, ”när hon kommer och frågar vad du heter så ska du svara. ”Själv mej”. Och sen när skogaråa står vid härden och värmer sej och vänder ryggen till dej, så ska du ta ett rödglödgat järn och peta på henne med.” Nästa kväll kom skogaråen igen till kolkojan och frågade efter hans namn. ”Jag heter Själv Mig”, svarade kolaren. Och sen tog han och petade till henne med ett rödglödgat järn. Då blev hon alldeles ifrån sig och störtade ut och skrek: ”Själv Mig brände! Själv Mig svedde!” Och i samma stund kom alla rån och troll för att se, vad som stod på. Men alla, som kom dit, trodde, att skogsrået hade bränt sig själv. Det blev ett fasligt oväsen kring kolkojan. Men kolarn stängde dörren och intet otyg vågade sej in till honom. Sen kom aldrig skogsrån och oroad kolarn mer (Habre 1950).

Skogsråets uppkomst

Ja, historierna är många men vad kan ha gett upphov till dessa historier? om man nu inte tror på att hon finns. Det finns säkert lika många förklaringar till hur myten är skapad som det finns historier om henne. C.W. von Sydow ger i boken ”Folketru” från 1935 en lång analys om hur han tror myten har uppstått. Hans analys kan ibland vara lika underhållande som historierna själva. Han hävdar med bestämdhet att man helt enkelt inbillar sig saker när man går där och kolar. T.ex. att om man råkar gå vilse så tror man att man har blivit vilseledd eller att en hög stubbe kan se ut som en kvinna. Eller som han själv uttrycker det: ”Den här meddelande analysen av skogsrå föreställningen visar tydligt, att den är sammansatt av en rad specialföreställningar, var för sig uppkomna ur sinsemellan vidt skilda och ursprungligen ej sammanhörande upplevelser. Dessa har sedan misstolkats och var för sig eller gruppvis på grund av emotionalassociation.....” och så där fortsätter han.

Han ger sedan stark kritik mot Kaarle Krohns analyser av det hela. Kaarle Krohn var en tysk folklivsforskare som hävdade att skogsrå fenomenet uppkommit genom att folk dött på en viss plats. Det har vidare fört med sig att folk trott att det då skulle spöka på den platsen. Sedan har spöktron utvecklats till skogsråföreställningen. Sydow uttrycker sin kritik över Kaarle Krohns idé så här: "Den utgår från det obevisliga och orimliga antagandet, att inga föreställningar om övernaturliga väsen kan uppkomma utan döds- och spöktro såsom utgångspunkt, och den bygger dessutom på en lika verklighetsfrämmande föreställning om en utvecklingsgång från dödstro till naturväsentro.....det man råkar ut för i skogen har i regel inga associationer till dödsväsen." Ibland känns det som om han kanske egentligen trodde på henne. Rået hade i vilket fall stor betydelse för dessa herrar.

En annan man vid Gunnar Granberg skrev en avhandling om skogsrået med namnet "Skogsrået i yngre nordisk folktradition" (1935). Han menar att från början var skogsrået enbart ett manligt väsen, som de fortfarande är i Finland, Ryssland och i Norrland. Ställen där man relativt sent började att bruka skogen och den främsta sysselsättningen var jakt. När det gällde jakt så trodde man inte att jägarna kunde ta till sig att en kvinna skulle kunna råda över dem och djuren. Den förklaringen tror man nog fortfarande på när det gäller det manliga skogsrået. Kvinnliga väsen blev mer vanliga när folk mer och mer blev bofasta. När sedan kolning och tjärbränning blev vanliga i södra Sverige, så var många män tvungna att under långa tider bo ensamma ute i skogen. Därute började många att hallucinera, och eftersom många män inte fick se sin kvinna på många månader började de se kvinnfolk. Det är, som nämnt tidigare, också kolare som haft mest sexuella kontakter med skogsrået medan jägare oftast haft enbart jaktlycka och vilsegång ihop med henne. Sedan har sägner och historier blandats upp och ihop med varann.

Utbredning i Sverige

Helt klart är att man kan se ett mönster mellan skogsbrukets utbredning och skogsråets dito. Gör man det enkelt för sig kan man dela upp skogsråets utbredning i tre delar. En del som breder ut sig från Skåne genom Småland upp till Bergslagen. Det är områden som har brukats av bönder under lång tid. Historierna från dessa trakter handlar ofta om jaktlycka, om folk som har gått vilse samt vallning av kor. Sagorna speglar markanvändningen väl. I mellansverige, Bergslagen, Värmland, Dalarna, där det förekommit kolning i stor omfattning har historierna ofta sexuell karaktär. Det tredje utbredningsområdet är Norrland där mötena med skogsrået ofta är av typen jaktlycka. Man kan tycka att det inte borde vara någon skillnad mellan Norrland och mellansverige i avseende på sagornas innehåll. Eftersom män på båda ställena har bott ute i skogen under långa tider. Men skogsbruket började betydligt senare i Norrland än i mellansverige, och tron på övernaturliga väsen var nog inte lika utbredd på 1800-1900-talen som på 1600-1700-talen.

Skogsrået idag

Vart har hon då tagit vägen idag? Är det så enkelt att vi inte lägger märke till henne ifrån traktorhytterna? Eller är det så att hon har flyttat? Möjligtvis så är det så att det inte räcker med en veckas älgjakt för att få kontakt med henne.

Är det så att hon helt enkelt har flyttat ifrån kalhyggen och gallringsskogar till någon skog som passar hennes liv bättre. Hon passar helt enkelt inte in bland skördare, Faustmanns formel och skogsbilvägar. Vart kan hon då ha flyttat? Jag tror att om hon har flyttat någonstans så är det till skogar som fortfarande har en urskogskaraktär. Skogar med grova träd, torrakor och bråte. Ställen dit hyggesrensningen inte har nått än. Så bevarandet av gammelskogar och torrakor kanske inte bara räddar skalbaggar utan även det mycket

Litteraturlista

Gagnér, Anders. 1918. Gammal folktro från Gagnef i Dalarna. Förlag Maiander, Malmö.

Granberg, Gunnar. 1935. Skogsrådet i yngre nordisk folktradition. Utgiven av Gustav Adolf akademien för folklivsforskning, Uppsala.

Habre, Daniel. 1950. Folkminnen från Edsbergs härad 1. Utgiven av Gustav Adolf akademien för folklivsforskning, Örebro.

Lid, Nils. 1935. Folketru, Nordisk kultur 19. Albert Bonniers förlag, Stockholm.

Lundqvist, Eric. 1976. Skogens andar. Sv. skogsvårdsförbund, Stockholm.

Nordisk familjebok. 1916. Nordisk Familjebok. Nordisk Familjeboks Förlags AB. Stockholm.

Schön, Ebbe. 1986. Älvor vättar och andra väsen. Raben och Sjögren, Kristianstad.

Smedberg, Alfred. 1918. Sagor av Alfred Smedberg. Lindblads förlag.

Swahn, Jan-Öjvind. 1989. Folksagor, Ur oknyttens värld. Bra Böcker, Höganäs.

Tillhagen, Carl-Herman. 1985. Jaktskrock LT's förlag. Stockholm.